

Ключові слова: Південь України, пам'яткознавча робота, вчені архівної комісії, культурна спадщина, старожитності.

Karmazina N. V. Monument Watching Activities of Archival Commissions Scientists in the South of Ukraine in the last quarter of the XIX early XX centuries

The article shows the role of scientific archive committee of the South of Ukraine on the study and conservation of cultural heritage in the last quarter of the XIX early XX centuries. It is identified the main reasons for issuing commissions for archival scientists preservation of antiquities edge. It is noted that the main forms of monument watching archival commissions scientists have become an organization of expeditions to survey the antiquities, the identification of archaeological sites of archaeological reconnaissance, active part in carrying out the excavations under the direction of the capital professionals and synthesis of existing information on the monuments, the petition to the local authorities, referral to the Archaeological Commission on the preservation of antiquities, of the cultural heritage through periodicals, participate in discussions, repair and restoration of local monuments. It is emphasized that the form of archival commissions of Southern Ukraine differed according to the specific local conditions.

Key words: South of Ukraine, monument watching work, archival commission scientists, the cultural heritage of antiquity.

Подано до друку: 17.05.2013 р.

УДК: [351.853:726] (477.75) [194/196]

А. А. СОКОЛОВ

Руйнування і охорона археологічних пам'яток у Криму (кінець 40-х – 60-ті рр. XX ст.)

Репрезентовано заходи з охорони та використання археологічних пам'яток Криму наприкінці 40-х – у 60-х рр. XX століття. На основі широкого кола неопублікованих джерел розкрито діяльність державних органів влади у цьому напрямку. Через призму культурної політики Радянського уряду продемонстровано ставлення до пам'яток з боку місцевої влади. Наведено аналіз прийнятих практичних заходів та їх ефективності. Особливу увагу приділено знищенню та пошкодженню пам'яток. Приведено найбільш показові в цьому плані приклади. Виокремлено основні причини, що приводили до їх руйнування. Окреме значення відводиться впливу господарської діяльності та освоєння земель під будівництво на стан археологічних пам'яток. Висвітлено участь музеїв в охороні пам'яток. Праналізовано масштабні роботи з консервації та реставрації руїн Херсонесу.

Ключові слова: археологічні пам'ятки, охорона пам'яток, розкопки, руйнування, реставрація, консервація, Крим.

Проблема збереження історико-культурної спадщини України викликана наростаючою загрозою його знищення від дій природних і антропогенних факторів та набуває все більшого значення. Особливо це стосується пам'яток історії та археології, іноді є єдиними свідченнями минулого народів нашої країни. Саме вони служать незамінним джерелом інформації про культуру, походження багатьох сучасних історичних, соціально-політичних і економічних явищ. Але в силу своєї специфіки, пов'язаної з великою схильністю до руйнування і складністю виявлення, ці пам'ятки визнані найбільш вразливою категорією об'єктів історико-культурної спадщини, що вимагають прийняття термінових охоронних заходів.

Вирішення питань збереження та оптимального використання археологічних пам'яток є актуальним і практично значимим для визначення подальшої стратегії культурної політики України та Криму. У зв'язку з цим, важливим є вивчення накопиченого в цій області історичного досвіду.

Археологічні старожитності є однією з найчисленніших категорій пам'яток історії та культури на Кримському півострові. Вони репрезентовані всіма видами об'єктів: поселенськими (стоянками, селищами, городищами, антропогенними печерами, залишками оборонних споруд, культурним шаром міських і сільських поселень); похоронними (курганними та ґрунтовими могильниками); ритуально-культовими (святилищами, жертовниками, будівлями церков); скарбами; одиночними знахідками артефактів та інше.

Заявлена нами проблема в кримознавчій літературі висвітлена недостатньо і досі не була предметом спеціального наукового дослідження. Єдиними роботами з цієї теми є монографія Н. В. Кармазіної «Нариси розвитку історичного краєзнавства в Криму, 1954–1991 рр.» та низка її статей [1]. У зв'язку з цим назріла необхідність комплексного вивчення даної проблеми на основі виявлених нами архівних джерел.

До середини 60-х рр. XX ст. контроль за охороною пам'яток історії та археології в СРСР був обов'язком виключно державних органів. У перші повоєнні роки його виконував Комітет у справах культурно-освітніх установ (Культпросветустанов) при Раді Міністрів РРФСР. Безпосередньо в Кримській області цими питаннями завідували відповідні підрозділи в структурі обласного, районних, міських і сільських виконавчих комітетів [2, с. 157]. Але в умовах загальної розрухи, нестачі фінансування їх діяльність була сильно обмежена. Охороні приділялося мало уваги. Проводилися лише ремонтно-реставраційні робо-

ти, які носили епізодичний характер і в основному стосувалися пам'яток архітектури [3, арк. 23].

Першочерговим завданням радянської держави в той час було відновлення зруйнованого під час Великої Вітчизняної війни народного господарства, житлового фонду, соціальних та культурно-освітніх установ. Через гостру нестачу будівельних матеріалів поширеним явищем став цілеспрямований видобуток каменю з археологічних пам'яток. Подібні варварські дії тоді не вважалися чимось незвичайним, а часом навіть заохочувалися владою. Так у 1947 р. установи тресту «Севастопольмськбуд» протягом двох місяців практично повністю розібрали чотири башти середньовічної фортеці Каламіта. Попри численні сигнали вчених і громадськості, місцеві влади намагалися не помічати, що відбувається [4, арк. 101]. Зупинити знищення пам'ятки вдалося тільки завдяки рішенню Ради Міністрів РРФСР від травня 1948 року про надання території Каламіти і Інкерманського печерного монастиря статусу державного історико-архітектурного заповідника [5, с. 64–67]. Але до того часу пам'ятці вже було завдано непоправної шкоди.

Важливою подією в розвитку пам'яткоохоронної справи стало прийняття Радою Міністрів СРСР постанови «Про заходи щодо поліпшення охорони пам'яток культури» від 14 жовтня 1948 року. Цей документ визначив стратегію державної охорони і використання пам'яток аж до середини 1970-х років. Відтепер безпосередній нагляд за утриманням пам'яток покладався на місцеві органи влади – виконкоми обласних, районних, міських Рад депутатів. Заборонялося змінювати, перебудувувати, переміщати, зносити пам'ятники без особливого дозволу [6, с. 65–67]. Додатково до постанови стверджувалося «Положення про охорону пам'яток культури», яке окремо регламентувало правила охорони пам'яток археології [7, с. 68].

Загальнообов'язковою умовою для проведення розкопок стало отримання спеціальних дозволів – «Відкритих листів» від Академії наук СРСР і союзних республік, зареєстрованих у Комітеті зі справ культурно-освітніх установ (далі – Культпросветустанов) республіки, на території якої знаходилася пам'ятка [7, с. 70].

Виконавчі комітети місцевих рад були зобов'язані через місцеві органи Культпросветустанов не допускати використання археологічних пам'яток в якості будівельного матеріалу, а також в будь-яких господарських цілях. Припиняти самовільні розкопки та інші дії, що тягнуть до руйнування пам'яток. Встановлювати навколо них охоронні зони і стежити за їх недоторканністю [7, с. 71]. У виняткових випадках, коли

був дозвіл на знесення або переробку пам'ятки, органи охорони зобов'язані організувати його наукове дослідження і фіксацію. Пов'язані з цим витрати мали брати на себе установа або організація, що отримувала даний дозвіл [7, с. 70].

Позитивна, з точки зору захисту пам'яток, постанова фактично була далека від абсолютного виконання. На це відкрито вказувала спеціальна нарада, проведена в листопаді 1949 р. Кримським філіалом Академії Наук СРСР. У підсумковій доповіді її учасники нарікали, що причиною незадовільного стану охорони пам'яток всіх категорій в Кримській області, в першу чергу, було безвідповідальне ставлення до пам'ятко-охоронної справи з боку керівництва, а також те, що районні та сільські ради депутатів, на яких було покладено завдання збереження пам'яток, не ставилися відповідально до цих питань» [8, арк. 52]. Тут же підкреслювалося: «Стародавні споруди, руїни в межах міста, старовинні фонтани та інші пам'ятки залишаються місцями звалищ і неприпустимо забруднені, в силу чого недоступні для огляду» [9, арк. 63].

У розвиток зазначеної постанови, 28 травня 1949 року Рада Міністрів УРСР затвердила інструкцію «Про порядок обліку, реєстрації та змісту археологічних та історичних пам'яток на території РРФСР» [10]. Керуючись Інструкцією, в 1949–1950 рр. обласним відділом Культпросветустанов за участю Сектора історії та археології Кримської філії АН СРСР була проведена детальна паспортизація більш ніж 1600 археологічних пам'яток, яка ще раз підтвердила їх жалюгідний стан. Всупереч постановам Ради Міністрів СРСР, випадки хижацьких руйнувань з метою видобутку будівельного матеріалу почастишали. Непоодинокими були факти ломки каменю з пам'яток місцевими мешканцями [11, арк. 56]. Значних пошкоджень зазнали стародавні поселення і могильники в Кизил-Кобінській ущелині, а так саме унікальна пам'ятка палеоліту – Чокурчинська печера. У Сімеїзі трест «Кримакадемстрой», прокладаючи шосейну дорогу через природно-історичний заповідник «Гора Кішка», використовував камінь з розташованих поруч таврських поховань (таврських ящиків) [12, арк. 57]. При будівництві військового аеродрому, на початку 50-х рр. XX століття було знесено клери так званого Страбонового Херсонесу IV ст. до нашої ери [13, арк. 34]. У 1949 р. в околицях Севастополя було знищено шість пізньоантичних гробниць, одна з яких представляла виняткову епіграфічну цінність [14, арк. 1].

Загальною проблемою для всіх історико-археологічних заповідників була недостатня кількість сторожової охорони, що давало можли-

вість безперешкодно проникати на їх територію. У важкому становищі перебували пам'ятки Керченського півострова. Їх охороною, на основі багаторічних традицій, займався Керченський історико-археологічний музей. Але в його штаті не було достатньої кількості сторожів, щоб організувати відповідний нагляд за всіма об'єктами. Археологічні експедиції, які працювали в Керчі, не забезпечували охорону досліджуваних ними городищ. Прямо з розкопів місцевим населенням і військовими частинами вилучався камінь і вивозилася земля [15, арк. 60]. На території античних міст Тірітака, Мірмекій і Парфеній аж до початку 60-х рр. розташовувалися господарські та житлові споруди, зведені ще в 1945 році [15, арк. 27]. Під загрозою затоплення ґрунтовими водами був склеп Деметри II ст. до н. е. Пошук шляхів зниження вологи наштовхнув працівників Керченського краєзнавчого музею на малоєфективний спосіб осушення склепу за допомогою кам'яної солі [17, с. 70]. Місцезнаходження більшості склепів не було нанесено на план міста і не позначалося топографічно [18, арк. 60].

Про незадовільний стан охорони пам'яток повідомлялося у рішенні Кримоблвиконкому «Про заходи поліпшення охорони пам'яток Кримської області» від 25 серпня 1953 року. Вказувалося, що території окремих пам'яток та заповідників перебувають в антисанітарному стані. Феодосійський міськвиконком, Сімферопольський і Чорноморський райвиконкоми допустили розбирання стін генуезьких і античних пам'яток. Кошти, що відпускалися на ремонт і реставрацію пам'яток з обласного бюджету, повністю не освоювалися і нерідко використовувалися на інші потреби. Обласний відділ архітектури, управління культури і головні архітектори міст погано виконували свої обов'язки з нагляду за станом пам'яток. Миським та районним виконкомом суворо заборонялося забудовувати охоронні зони, здавати в оренду і перебудовувати пам'ятки без погодження з обласним відділом архітектури та управлінням культури [19, арк. 80–81].

З організацією в 1953 р. Міністерства культури СРСР і аналогічних міністерств у союзних республіках стала змінюватися державна система охорони культурної спадщини. Тепер вся діяльність з охорони пам'яток археології зосереджувалася в цих установах. Вони здійснювали керівництво пам'яткоохоронними заходами в областях через обласні управління культури, в районах та містах через районні та міські відділи культури. Але, разом з цим, суттєво було скорочено штат їх співробітників, що неминуче позначилося на ослабленні уваги до культурної спадщини [1, с. 38].

До кінця 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. нігілістичне ставлення до пам'яток історії та культури фактично було введено в ранг державної політики. М. С. Хрущов різко засуджував витрачання коштів на їх охорону. Примітним є його виступ на січневому пленумі ЦК КПРС в 1961 р., на якому будь-які ремонтно-реставраційні роботи оголошувалися «марнотратством народних коштів» [20, с. 601–603].

Проголошені політичні установки швидко стали програмою дій не тільки для відповідних республіканських інстанцій, але й для окремих керівників колгоспів, підприємств і організацій, з вини яких загинуло чимало культурних цінностей. Так, колгоспом ім. В. П. Чкалова Бахчисарайського району в даний період було зруйновано 20 курганів. Аналогічна доля спіткала шість скіфських курганів у селі Піонерське Сімферопольського району, втрачених при проведенні будівельних робіт [21, арк. 36]. Через самовільні оранки території, Севастопольським лісгоспом в 1961 р. було повністю зруйновано 14 херсонеських клеров, які перебували на державному обліку [22, арк. 46]. Розкраданню каменю піддалися ранньотаврське і скіфське городища біля станції Чистенька Сімферопольського району [23, арк. 10]. При підготовці території для видобутку каменю, відведеної Альмінському кар'єрному управлінню, було знесено бульдозерами сармато-аланський могильник V–VI ст. н. е. [24, арк. 21]. Трагічна доля спіткала оборонні споруди столиці скіфської держави – Неаполя Скіфського. До середини 60-х рр. від них майже нічого не залишилося [25, арк. 36]. Во всіх перелічених випадках, місцеві та обласні органи влади, знаючи про ці факти, не перешкождали знищенню пам'яток.

Єдиними, хто дійсно піклувався про збереження археологічної спадщини Криму, були музеї та наукова громадськість. Найбільш показовою у цьому відношенні є діяльність Херсонеського історико-археологічного музею. Розуміючи важливість проведення консерваційних робіт у 1957 р., в музеї була створена спеціальна реставраційна комісія. У коло її обов'язків входив нагляд за пам'ятками Херсонеса і його округи. За сприяння Центральних реставраційних майстерень АН СРСР та УРСР фахівцями комісії були розроблені методики консервації та визначено черговість робіт. Як приклад брався досвід попередніх років. Головна увага відводилася оборонним стінам Херсонесу, їх західному і південно-східному флангам. На городищі комісія виокремила одинадцять пам'яток: сім середньовічних храмів і чотири житлові споруди античної епохи. Планувалося за 5–10 років привести їх у зразковий стан [26, с. 63].

Роботи здійснювалися протягом 1957–1961 рр. За цей час вдалося провести консервацію і часткову реставрацію рекордної кількості пам'яток городища. У списку об'єктів – стародавні ворота і середньовічна вежа. Сенсаційні результати принесли роботи на вежі Зенона. При зачистці з неї було вилучено 345 фрагментів надгробних пам'яток та архітектурних деталей, серед яких 165 зберегли залишки поліхромного розпису, а 42 мали написи.

Консервація, проведена на південно-східній ділянці оборонних стін Херсонеса в 1957–1961 рр., стала наймасштабнішою за обсягом, використанням техніки і спеціально розроблених методик в Радянському Союзі. Але через припинення фінансування роботи були зупинені [27, арк. 69].

На рубежі 50–60-х рр. ХХ століття справа збереження пам'яток археології зіткнулося з ще однією проблемою – інтенсифікацією забудови міст. У роки семиріччя 1959–1965 рр. всією країною набуло широкого розмаху житлово-комунальне, промислове та курортне будівництво. Забудовники часто ігнорували необхідність попереднього дослідження місцевості на предмет знаходження культурних цінностей. Особливо гостро ця проблема стала при розвитку міської забудови Керчі, Севастополя, Євпаторії та Судака [28, арк. 50]. До середини 60-х років будівельні роботи впритул підійшли до території Херсонеського городища, розкопкам на Гераклеїському півострові, руїнам Керкінітиди, пам'яткам Керченського заповідника. У зону суцільної забудови потрапили землі, які мали для археологів великий науковий інтерес [29].

Ситуація в пам'яткоохоронній справі в СРСР викликала стурбованість провідних вчених і діячів культури. Принципова позиція кращих представників творчих сил була висловлена в листі від 1 лютого 1962 р. на адресу секретаря ЦК КПРС Л. Іллічова. Вона зумовила уряд здійснити низку заходів, спрямованих на розширення ролі музеїв в охороні пам'яток [30, с. 12]. 19 грудня 1962 було видано наказ Міністерства культури УРСР «Про долю музеїв в охороні та популяризації пам'яток історії, археології та мистецтва», у завдання яких входило «перевіряти стан охорони і збереження пам'яток культури та доповідати про наслідки обласним управлінням культури». Документ визначав базові музейні установи, на які покладалася така робота. У Криму це був Кримський обласний краєзнавчий музей, а в Севастополі – Херсонеський історико-археологічний музей [31, с. 412].

У 1963–1964 рр. відповідно до наказу Міністерства культури УРСР була проведена паспортизація пам'яток історії, археології та мистецтва.

За її підсумками в Кримській області було зареєстровано 886 пам'яток, у тому числі 438 археологічних [32, арк. 1–2]. Однак дана акція була типовою радянською компанією, спрямованою на показову демонстрацію турботи партії про культурну спадщину країни. Обласна влада під час паспортизації прагнула продемонструвати обсяг виконаних робіт, а не реальний стан пам'яток.

Ставлення до охорони пам'яток стало поліпшуватися тільки після Жовтневого пленуму ЦК КПРС 1964 р., на якому М. С. Хрущов був усунений від влади. Відразу після цього почалася робота з виявлення та постановки на облік всіх найбільш цінних пам'яток мистецтва, історії та археології. 21 липня 1965 р. УРСР затвердив список з 374 пам'яток республіканського значення [31, с. 115].

Безпрецедентним кроком в охороні археологічної спадщини стало прийняття Севастопольським виконкомом рішення «Про заходи щодо подальшого поліпшення охорони архітектурно-археологічних пам'яток» від 5 липня 1966 р., яке забороняло розробку проектів забудови та виділення земель без попереднього узгодження з Херсонеським музеєм. Вперше музей наділявся повноваженнями інстанції загальнооб'язкового державного узгодження. До цього, навіть створення генеральних планів міста проходило без врахування думок фахівців-археологів [33, арк. 66].

Позитивне значення даного рішення високо оцінили учасники Всесоюзного семінару-наради «Консервація архітектурно-археологічних пам'яток південних районів СРСР», який пройшов в Криму 17–22 жовтня 1966 р. Держбуд СРСР рекомендував поширити такий досвід і в інших містах. [34, арк. 57]. Але не скрізь цей заклик був почутий. Зокрема, в генеральному плані Керчі, складеному на початку 1970-х рр., взагалі був відсутній розділ «охорона пам'яток», а під суцільну забудову потрапляли охоронні зони пам'яток всесоюзного значення [35, с. 3].

З початку 70-х рр. XX століття в Криму почалося ще більш активне будівництво та освоєння земель. Плани п'ятирічного розвитку 1971–1975 рр. вимагали від місцевої влади якнайшвидшого зведення промислових об'єктів і розвитку сільського господарства. У зв'язку з цим бурхливо почала розвиватися охоронна археологія. Самі археологічні роботи вже не встигали за темпами будівництва. Наочний приклад цьому – розширення міської межі Севастополя і Керчі, де унаслідок великих масштабів будівництва, обстеження території доводилося проводити у вкрай стислі терміни, що в свою чергу позначалося на їх якості [36, арк. 40].

Для запобігання можливих руйнувань була розроблена програма комплексних дій державних і громадських організацій, підсумком якої повинно було стати реальне поліпшення охорони пам'яток. Планувалося протягом кінця 60-х початку 70-х рр. XX століття встановити охоронні знаки та інформаційні дошки на найбільш цінних археологічних пам'ятках, визначити їх охоронні і заповідні зони, збільшити матеріальне і наукове забезпечення реставраційних робіт [31, с. 84]. Однак, цей процес сповільнювали численні суперечки, які виникали при розмежуванні земель, а також бездіяльність виконавчої влади на місцях. Зрештою програма залишилася нереалізованою [37, арк. 65].

Таким чином, археологічні пам'ятки Криму протягом 50-х – 60-х рр. XX ст. були однією з найменш захищених категорій культурної спадщини. Плани соціально-економічного розвитку регіону йшли в розріз необхідності їх охорони. У перші повоєнні роки відновлення зруйнованих міст в найкоротші терміни стало причиною фактично безконтрольного знищення пам'яток з метою видобутку каменю. Держава вживала спроби надати пам'яткоохоронній справі більш регламентованого характеру. Для цього було видано низку постанов, спрямованих на нормативно-правове забезпечення цієї сфери. Однак, незважаючи на всі позитивні сторони таких рішень, на ділі вони виявилися далекими від абсолютного виконання. У першу чергу з вини місцевої влади часто байдуже ставилися до пам'яток. Районні та міські виконкоми, часом свідомо не реагували на численні факти порушень діючого законодавства. У період правління М. С. Хрущова у державному та партійному керівництві знову взяла гору ідеологія нігілізму і утилітаристські погляди. Припинилося фінансування будь-яких ремонтно-реставраційних робіт, що ще більше призвели до занепаду пам'яток. З початку 60-х рр. XX століття у зв'язку з широким розмахом будівельних робіт і сільськогосподарського освоєння земель все частіше руйнувалися археологічні пам'ятки. Плани радянських «п'ятирічок» вимагали якнайшвидшого зведення цивільних і промислових об'єктів. Темпи археологічних досліджень вже не встигали за темпами будівництва. Часто будівництво проходило взагалі без будь-якого узгодження з археологами на землях, які мали наукову цікавість. Окремі заходи, що вживалися місцевою владою, в цілому не могли кардинально змінити на краще систему охорони пам'яток. Подальший розвиток пам'яткоохоронної справи вимагав створення єдиного, уніфікованого законодавства з чітким позначенням норм і правил охорони, а також відповідальності за їх порушення.

Джерела та література

1. Кармазіна Н. В. Нариси розвитку історичного краєзнавства в Криму (1954–1991 рр.) / Н. В. Кармазіна / Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського ; за ред. А. А. Непомнящого. – Сімферополь, 2005. – 177 с. – (Серія: «Бібліографія кримознавства»; вип. 4); Кармазіна Н. В. З історії збереження історико-культурної спадщини в Криму в 60–80-х роках ХХ ст. / Н. В. Кармазіна // Краєзнавство. – 2009. – № 3/4. – С. 111–116.
2. Полякова М. А. Охрана культурного наследия в России: уч. пособ. для вузов / М. А. Полякова. – М.: Дрофа, 2005. – 271 с.
3. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДААРК), ф. Р-3385, оп. 1, спр. 4.
4. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 2, спр. 3.
5. Охрана памятников истории и культуры: сб. док. / сост. Г. Г. Анисимов. – М., 1973. – 191 с.
6. О мерах улучшения охраны памятников культуры: Постановление Совета Министров СССР от 14 октября 1948 г., № 3898 // Охрана памятников истории и культуры : сб. док. / сост. Г. Г. Анисимов.– М., 1973. – С. 65–67.
7. Положение об охране памятников культуры: Постановление Совета Министров СССР от 14 октября 1948 года № 3898 // Охрана памятников истории и культуры : сб. док. / сост. Г. Г. Анисимов.– М., 1973. – С. 65–67. – С. 68.
8. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 1, спр. 147.
9. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 1, спр. 147.
10. Инструкция о порядке учета, регистрации и содержания археологических и исторических памятников на территории РСФСР // Сборник постановлений Совета Министров РСФСР. – 1949. – № 3. – Ст. 30.
11. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 1, спр. 147.
12. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 1, спр. 147.
13. Державний архів міста Севастополя (далі – ДАМС), ф. Р-183, оп. 1, спр. 88.
14. ДАМС, ф. Р-183, оп. 1, спр. 30.
15. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 1, спр. 147.
16. ДААРК, ф. Р-3319, оп. 1, спр. 4.
17. Дорофійенко І. Проблеми реставрації склепу Деметри в Керчі / І. Дорофійенко // З історії української реставрації / за ред. Н. В. Тімофійенка. – К. : Українознавство, 1996. – 276 с.
18. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 1, спр. 147.
19. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 2, спр. 4.
20. Пленум ЦК КПСС (10–18 января 1961 г.): стенографический отчет.– М., 1961.– 648 с.
21. ДААРК, ф. Р-4584, оп. 1, спр. 1.
22. Національний заповідник «Херсонес Таврійський», науковий архів (далі – НЗХТ НА), спр. 1107.
23. ДААРК, ф. Р-3385, оп. 2, спр. 4.
24. ДААРК, ф. Р-1195, оп. 4, спр. 133.
25. ДААРК, ф. Р-4584, оп. 1, спр. 1.

26. Стрежелецкий С. Ф. Консервация памятников Херсонеса в 1957–1958 гг. / С. Ф. Стрежелецкий // Сообщения Херсонесского музея I / под ред. И. А. Антоновой, В. В. Борисовой. – Симферополь : Крымиздат, 1960. – Вып. № 1. – С. 63–68.
27. НЗХТ НА, спр. 1216.
28. ДАМС, ф. Р-504, оп. 1, спр. 38.
29. Секиринский С. А. Крепость в Судакe : научно-популярный очерк и путеводитель / С. А. Секиринский, О. В. Волобуев, К. К. Когонашвили. – Симферополь : Таврия, 1983. – 112 с. ; НЗХТ НА, спр. 1459, арк. 2–3 ; НЗХТ НА, спр. 1216, арк. 57.
30. Войналович В. А. Досвід і проблеми охорони пам'яток історії та культури в 60–80-х роках / В. А. Войналович // Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в УРСР / Ін-т історії АН УРСР : у 6 ч. – К., 1989. – Ч. 4. – 153 с.
31. Законодавство про пам'ятники історії та культури: Зб. нормативних актів / під ред. О. Н. Якименка. – К. : Політвидав України, 1970. – 464 с.
32. ДААРК, ф. Р-3319, оп. 4, спр. 61.
33. НЗХТ НА, спр. 1216.
34. Там само.
35. Яковенко Э. И. Бульдозер на Митридатe // Советская культура. – 1988. – 14 июля. – С. 3.
36. НЗХТ НА, спр. 1898.
37. Больше заботы охране памятников // Керченский рабочий. – 1976. – 29 июня. – С. 3; НЗХТ НА, спр. 1460, арк. 36; НЗХТ НА, спр. 1250, арк. 65.

Соколов А. А. Разрушение и охрана археологических памятников в Крыму (конец 40-х – 60-е гг. XX века)

Освещены вопросы охраны и использования археологических памятников Крыма в конце 40-х – 60-х годов XX века. На основе широкого круга неопубликованных источников раскрывается деятельность государственных органов в этом направлении. Через призму культурной советской политики продемонстрировано отношение к памятникам со стороны местных властей. Приводится анализ принятых практических мероприятий и их эффективности. Большое внимание уделяется уничтожению и повреждению памятников. Приведены, наиболее показательные в этом плане примеры. Выделяются основные причины, которые приводили к их разрушению. Особое значение придается влиянию хозяйственной деятельности и освоению земель под строительство, состоянию археологических памятников. Освещается участие музеев в охране памятников. Анализируются масштабные работы по консервации и реставрации руин Херсонеса.

Ключевые слова: археологические памятники, охрана памятников, раскопки, разрушения, реставрация, консервация, Крым,

Sokolov A. A. Destruction and Protection of Archaeological Sites in the Crimea (late 40's – late 60-ies of XX century)

The article is dedicated to the protection and use of archaeological sites of the Crimea in the late 40's – 60's of the XX century. On the basis of a wide range of unpublished

sources revealed the activity of state bodies in this direction. Through the prism of Soviet cultural policy demonstrated by the ratio of the monuments to the local authorities. The analysis of the practical measures taken and their effectiveness. Particular attention is paid to the destruction and damage to monuments. Shows, the most significant in this respect examples. Highlights the main reasons led to their destruction. Particular importance is attached to the influence of economic activities and development of land for construction, the condition of the monuments. Archaeological sites of the Crimea during the period under review was one of the most vulnerable categories of cultural heritage. Plans for socio-economic development of the region were going to cut the need for their protection. In the early postwar years, the problem in the shortest time to restore the ruined city gave rise to virtually uncontrolled destruction of monuments to the quarry. The government has attempted to make the case monuments more regimented nature. To do this, issued a series of regulations to the regulatory and legal framework in this sphere. However, in spite of all the positive aspects of such decisions, in fact, they were far from absolute performance. Primarily due to the fault of the local authorities are often indifferent to the fate of monuments. District and city executive committees sometimes deliberately did not respond to numerous violations of the existing legislation. During the reign of Khrushchev in the state and party leadership once again prevailed ideology of nihilism and utilitarian views. Stop funding any repair and restoration work. As a result, many sites have come to an even greater dilapidation. Since the early 60's., XX century, because of the wide scope of construction work and agricultural land development, more and more of them in the area began to fall archaeological sites. Plans for the Soviet, demanded the speedy construction of civil and industrial projects. The pace of archaeological research has not keep up the pace of construction. Most construction took place at all without any coordination with the archaeologists in the lands are of great scientific interest. Some measures taken by the local authorities as a whole could drastically improve on the existing system of protection of monuments. Further development monuments case required the creation of a single, unified legislative act, with a clear indication of the norms and rules of protection, as well as liability for their violation.

Key words: archaeological sites, health sites, excavation, demolition, restoration, preservation, Crimea.

Подано до друку: 15.05.2013 р.